

УДК 81'367.5: 81'37: 81'367: 811.161.2

ОБ'ЄКТНІ ФУНКЦІЇ ПОШИРЮВАЧІВ СЕМАНТИЧНОЇ МОДЕЛІ РЕЧЕННЯ

Воробець О. Д.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті обґрунтовується проблема функційно-семантичного статусу речень із поширювачами, які служать для вираження об'єктної семантики, входячи у склад двоядерної предикативної системи. Репрезентовані центральні модифікації та потенційні трансформації семантичних компонентів та комплексів. Доведено, що об'єктив це глибинний відмінок, що позначає істоту, предмет, явище та ін., на які сфокусовано дію або стан, інтерпретовані дієсловом, і що знаходиться під прямим чи опосередкованим впливом предиката.

Ключові слова: поширювач, об'єктив, речення, модель, семантика, функція, двоядерна предикативна система, семантична структура речення.

Воробець А. Д. Объектные функции распространителей семантической модели предложения. В статье обосновывается проблема функционально-семантического статуса предложений с распространителями, которые служат для выражения объективной семантики, входя в состав двухъядерной предикативной системы. Представлены центральные модификации и потенциальные трансформации семантических компонентов и комплексов. Доказано, что объектив это глубинный падеж, обозначающий существо, предмет, явление и др., на которые сфокусировано действие или состояние, интерпретирован глаголом, и находится под прямым или косвенным влиянием предиката.

Ключевые слова: распространитель, объектив, предложения, модель, семантика, функция, двухъядерная предикативная система, семантическая структура предложения.

Vorobets O. D. The objective functions of extenders in the semantic model of the sentence. The author of the article focuses on the issue of the functional-semantic status of sentences with extenders as such that express the objective semantics, the former being part of a dual-core predicative system. The author shows how central modifications and potential transformation of the semantic components and systems are represented in Ukrainian fiction and media. It is proved that the objective case is a complex linguistic phenomenon, indicating a being, an object, a phenomenon etc., on which an action or a state focus. The analysis proves that the action and state are rendered by a verb under the direct or indirect influence of the predicate.

Key words: extender, objective, sentence, model, semantics, function, dual-core predicative system, semantic structure of the sentence.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Речення у своїй глибинній основі трактується як одиниця мови, що композиційно сформована із дієслова та однієї чи більше іменних груп, кожна з яких пов'язана з вербальним компонентом відношеннями відмінкового плану. Інтерпретуючи досліджувані поширювачі із відмінковими формами, зосереджуємо увагу перш за все на його синтаксичній та семантико-синтаксичній природі, а не на морфологічних показниках, оскільки, беручи за основу теорію глибинних відмінків Ч. Філлмора [14; 15], спробуємо репрезентувати та проаналізувати можливості рольового проектування семантичних компонентів та комплексів в складі структурної моделі речення.

Мета статті – виявити та описати об'єктні функції поширювачів семантичної моделі речення. Для цього необхідно розв'язати такі завдання: 1) розкрити сутність об'єктива в низці синтаксичних компонентів; 2) встановити роль поширювачів у формуванні глибинної семантики.

© Воробець О. Д. Об'єктні функції поширювачів семантичної моделі речення

тики речення; 3) проаналізувати речення із досліджуваними компонентами та комплексами поширювального плану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження об'єкта в межах учення про семантико-синтаксичний характер структурної моделі речення представлені роботами багатьох лінгвістів, зокрема: Ю. Д. Апресяна [2], О. В. Бондарка [4; 5], Г. О. Золотової [10], І. Р. Вихованця [6], А. П. Загнітка [8; 9], М. Я. Плющ [13], О. Ф. Ледней [11] та ін.

Суб'єктно-предикатна структура судження є універсальною для різних мов світу і має формальні засоби мовного вираження. Думка про об'єкт входить до сфери логічних зв'язків предиката, отже, засоби вираження об'єкта – це частина мовного вираження предиката. Суб'єкт судження може бути словесно не виражений в реченні, але цей суб'єкт може бути зрозумілий з контексту. У теорії пізнання й лінгвістиці поняття суб'єкт, об'єкт – це елементи знання людини, що пізнає, про предмети та явища дійсності [11, 5].

Ієрархічна будова речення має вигляд не ланцюжка, а складної побудови, що постає внаслідок поступового приєднання залежних слів, словоформ і бінарних груп, які розташовуються відповідно до функції ближче або далі від центру, або зовсім на периферії синтаксичної зони [13, 73].

Об'єкт – це елемент типової суб'єктно-предикативно-об'єктної ситуації, що виступає як залежна від предиката неактивна субстанція, на яку спрямований або якої так чи інакше стосується предикативний компонент. За репрезентованими ознаками об'єкт протиставляється суб'єктові, оскільки смислова залежність об'єкта від предиката – це протилежність функції суб'єкта як детермінуючого джерела предикативного смислу [5, 636].

У реченні наявні значення двох типів: об'єктивні значення, які відображають явища дійсності, і суб'єктивні значення, що вказують на ставлення суб'єкта думки до відображеної в реченні дійсності [6, 116]. Проблемою об'єктно-суб'єктних відношень у структурній моделі речення займався Ш. Баллі [3, 43–48], який розглядав речення як «найбільш просту можливу форму конденсації та проєкції думки» [3, 43] та ввів терміни диктум (об'єктний зміст речення) і модус (відношення позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту речення). З теорії французького лінгвіста стає очевидним, що форми диктуму (саме диктум є репрезентантом об'єктних відношень) настільки ж різноманітні, як і уявлення, які він може передавати. Логічно, що він містить у собі дієслівний корелят процесу (явища, стану або якості), який найчастіше локалізується в субстанції компонента субстантивного характеру [3, 44].

Традиційно основним засобом вираження об'єктного значення в сучасній українській мові визначають знахідний відмінок [6, 139; 16, 198], який розташований в прямій опозиції до називного відмінка, і слугує для вираження суб'єктних відношень, що інтерпретуються через позиції агенса, пацієнса, експерієнцера.

Виклад основного матеріалу. Поряд із спеціалізованими на вираженні об'єктної семантики морфологічними засобами регулярно функціонують фахові семантико-синтаксичні компоненти та комплекси – поширювачі відповідного композиційного плану. Функційно-семантичні параметри поширювачів пропонуємо розглядати через макет¹ глибинної семантики речення, що дає змогу побачити мисленнєвий рівень синтаксичного представлення, який породжується за правилами організації складників універсальної бази й на підставі правил граматичної трансформації може формувати поверхневі синтаксичні структури. Спроби аналогічного моделювання трапляються у працях Ч. Філлмора [14; 15], Ю. Д. Апресяна [2], І. О. Мельчука [12] та ін.

Поширювачі у роботі кваліфікуємо як мінімальні синтаксичні одиниці, що характеризуються сукупністю і структурованою єдністю семантичного значення, яке впливає із синтезу одного, двох чи більше компонентів, яким притаманні комбіновані семантико-синтаксичні

¹ Під макетом глибинної семантики речення розуміється модель, структура, що відображає семантико-синтаксичну побудову реченнєвої конструкції, при окресленні якої беруться до уваги як обліigatorні, так і факультативні компоненти пропозиції.

властивості і які мають потенціал виступати в ролі синтаксеми як субстанційного, так і предикатного плану.

1. Модель поширювача [без + S_2]: «*І ми туди зайшли без зайців, без лисиць*» (21). Об'єктив *без зайців* і *без лисиць* займає кінцеву позицію і складається із двох однорідних семантичних комплексів, функціонуючи в реченні із виключно об'єктною семантикою, яка є визначальною для цього конститuenta.

2. Модель поширювача [біля + S_2]: «*Дівчина сяде на своєму звичному місці біля ткацького верстата*» (19). Поширювач *біля ткацького верстата* розташований у постпозиції щодо предиката, входячи у залежність від його валентної рамки, та функціонує в ролі об'єктива, що перебуває під впливом агенса. Услід за Й. Ф. Андершем зазначаємо, що агенс може характеризуватися селекційними рисами 'істота', 'особа', 'предмет', 'стихія' [1, 46]. У цьому прикладі агенс наділений селекційною ознакою особи, що передбачає наявність у структурній моделі речення локативного комплікатора, котрий, як і об'єктив, виражений семантичним комплексом, хоч із більш ускладненою будовою.

3. Модель поширювача [в / у + S_2]: «*П'яним рухом відібрав у дівчини ручку й папір*» (17). Складовий компонент реченнєвої структури *у дівчини* розташований у постпозиції і функціонує як субстанціальна синтаксема² із семантикою об'єктності. Про складність цього об'єктива³ свідчить супровідна об'єктна зона⁴ *ручку й папір*, що знаходиться у безпосередній залежності від предиката, але все ж композиційно висловлює об'єктні відношення із центральним об'єктивом у цілому, формуючи цілісний диктум.

Для моделі поширювача [в / у + $S_{2/4/6}$] характерна найбільш розгалужена система еквівалентних поширювачів із спільною семою 'об'єкт' і функційною роллю об'єктив, що налічує біля 60 одиниць [8], наприклад: «*В арсеналі агентства – інформаційні повідомлення, брошури, наліпки на скло і громадські акції*» (20) – поширювач [в арсеналі + S_2]; «*В обставинах економічної кризи і подальшого ускладнення соціальної ситуації в країні Кремль свідомо нагнітає напруженість у відносинах із сусідніми державами в найчутливішому плані – територіальному*» (20) – поширювач [в обставинах + S_2]; «*В основу розрахунків лягла динаміка підвищення вартості електроенергії*» (20) – поширювач [в основу + S_2]; «*Просто прислав за ним уранці конвой в особі свого ординарця*» (22) – поширювач [в особі + S_2]; «*До того ж він помітив в очах утікача той недобрый погляд*» (23) – поширювач [в очах + S_2]; «*Ви повинні довести всю свою щирість у боротьбі за волю України*» (23) – поширювач [у боротьбі за + S_4]; «*Твори Чайковського у виконанні гостей викликали в слухачів найщиріші емоції та враження*» (20) – поширювач [у виконанні + S_2]; «*В їхньому складі варто передбачити фахівців у галузі токсикології, вірусології, бактеріології, інфекційних хвороб, професійної патології, медичної екології*» (20) – поширювач [у галузі + S_2]; «*Принцип родового спадкування князівської влади, остаточно оформлений і введений у ранг неписаного закону*» (20) – поширювач [у ранг + S_2] та ін.

4. Модель поширювача [від + S_2]: «*Зілля рятувало від найгірших римських хвороб та від тягаря літ*» (19). Семантичні комплекси *від найгірших римських хвороб* та *від тягаря літ*, знаходячись у постпозиції, виражають цілісне об'єктне значення, що впливає на інформативний план реченнєвої конструкції. Водночас зміст речення з урахуванням можливостей об'єктивації смислу передбачає поглиблення кваліфікації предиката як центра пропозиційних функцій інтенційних та екстенційних відношень. У цьому прикладі предикат виявляє свої інтенційні властивості: названий агенс *зілля* і названий об'єкт, що складається із двох рівноправних об'єктних зон: *від найгірших римських хвороб* та *від тягаря літ*, які є обов'язковими з огляду на цілісність семантики.

² Субстанціальна синтаксема – це мінімальна семантико-синтаксична одиниця, компонент семантичної структури речення, що проектує значення предметності.

³ Складний об'єктив – об'єктив, для котрого притаманною є супровідна об'єктна зона, що позиціонує у взаємопрониклих відношеннях із центральним репрезентантом об'єктної семантики.

⁴ Супровідна об'єктна зона – залежна від об'єктива система компонентів із об'єктним значенням.

Модель поширювача [від + S₂] має у своєму розпорядженні систему об'єктних значень так званого вторинного плану, до складу якої входять два ускладнення, наприклад: «**Відповідно до законів України без цієї інформації СБУ не може ні порушити кримінальну справу, ані розпочати відповідне розслідування**» (20) – поширювач [відповідно до + S₂]; «**За результатами цієї перевірки рейтинг банку за системою CAMELS було підвищено відразу на два пункти**» (20) – поширювач [відразу на + S₄].

5. Модель поширювача [для + S₂]: «**Закон для всіх ваших русинів єдин є: що для князя, що для смерда**» (18). Своєрідність цього прикладу полягає в тому, що, по-перше, в його структурній моделі функціонує ускладнений поширювач із об'єктною семантикою, який проектується як три окремі семантичні комплекси, перший із яких (для всіх ваших русинів) наділений визначальним об'єктним значенням, а два інші (для князя і для смерда) мають пояснювальний характер, причому їм усім притаманний однорідний значеннєвий смисл, але відмінні селекційні риси: поширювач для всіх ваших русинів – невизначена особа, поширювач для князя – особа, поширювач для смерда – особа. По-друге, проаналізований компонент виражає і адресатну семантику, тобто може функціонувати в ролі адресата, на який спрямована дія. Тому розуміємо поширювач як такий, що має здатність позиціонувати в реченні як у ролі об'єктива, так і в ролі адресата водночас, а розрізнення можливе тільки на глибинному семантичному рівні усвідомлення семантико-синтаксичних відношень.

6. Модель поширювача [до + S₂]: «**Весело сказала в коридорі до подруг**» (19). Об'єктив до подруг, займаючи кінцеву позицію, розташований після локативного компонента в коридорі, також вираженого семантичним комплексом, що приводить до напластування на об'єктне значення просторових відношень, але про співвіднесення об'єктива із локативом не йдеться. А от що стосується адресата, в ролі якого також можна розглядати цей компонент, то об'єктне значення підпадає під його вплив, що дає змогу кваліфікувати поширювач до подруг як адресат–об'єктив.

Система еквівалентних поширювачів із об'єктною семантикою, притаманних моделі поширювача [до + S₂], налічує 4 елементи, наприклад: «**За відсутності стабільних доходів онкологічні хворі змушені звертатись до допомоги покровителів**» (20) – поширювач [до допомоги + S₂]; «**До кола постійних донорів входять уряди США, Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Канади, Швейцарії та Швеції, а також Програма розвитку ООН**» (20) – поширювач [до кола + S₂]; «**Такий буде добрим чоловіком до пари моїй дочці**» (19) – поширювач [до пари + S₃]; «**Монастир Святого Іоанна Предтечі та церкви свого часу входили до числа найбільших православних центрів**» (20) – поширювач [до числа + S₂].

7. Модель поширювача [з-поміж + S₂]: «**Пантелій дістав з-поміж двох дерев'яних дощок цупкий лист пергамену**» (22). Складовий компонент речення з-поміж двох дерев'яних дощок, функціонуючи у постпозиції поряд із предикатом дії, називає неживий об'єкт (предмет), що опосередковано стимулює розвиток ситуативного ядра речення, оскільки з позиції агенса відбувається прямиий вплив на об'єктив, що також наділений допоміжною локативною семою. Однак просторове значення не дає підстав для того, щоб визначати іншу семантику поширювача. Поряд із об'єктивом у межах цього прикладу наявна супровідна об'єктна зона цупкий лист пергаменту, що також інтерпретує неживий об'єкт і виступає незамінним компонентом цілісності об'єктного плану речення. Доцільно зазначити, що семантичний комплекс із об'єктною семантикою є повноцінним еквівалентом пропозиції, але немає підстав кваліфікувати цю конструкцію як поліпропозитивну одиницю, у складі якої функціонують згорнуті чи приховані елементи, що можуть виявитись під час трансформаційного аналізу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Речення в загальному вигляді можна представити як логічну надмовну категорію, що репрезентує безліч конкретних синтаксичних конструкцій, механізм творення кожної з яких передбачає предикацію і процес лексичного наповнення, детермінованого закономірностями граматичного ладу мови. Єдність форми і змісту

речення як найважливішої комунікативної одиниці – це передусім єдність семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного його рівнів, які стосуються сфери мови в логічних, семантичних і формальних проявах. Поширювач у функції об'єктива є тим складником лівобічно-предикатно-правобічних відношень, що виступає залежною від предиката субстанцією, на яку безпосередньо спрямована або якої стосується дія чи стан.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих двоскладних речень у чеській мові в зіставленні з українською : [монографія] / Й. Ф. Андерш. – К. : Наукова думка, 1987. – 191 с.
 2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 472 с.
 3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли ; пер. с франц. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
 4. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени : [монография] / А. В. Бондарко. – С. Пб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 260 с.
 5. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка / А. В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
 6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
 7. Воробець О. Д. Прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Воробець. – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.
 8. Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукина. – Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2007. – 416 с.
 9. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія] / А. П. Загнітко. – 3-тє вид., виправл. і доповн. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.
 10. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : [монография] / Г. А. Золотова. – 6-е изд., стер. – М. : КомКнига, 2010. – 368 с.
 11. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 19 с.
 12. Мельчук И. А. Русский язык в модели Смысл – Текст / И. А. Мельчук. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 682 с.
 13. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні: Вибрані праці / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2011. – 175 с.
 14. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор ; пер. с англ. Е. Н. Саввиной // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X: Лингвистическая семантика. – С. 369–495.
 15. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор ; пер. с англ. Б. Ю. Городецкого // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. Вып. X: Лингвистическая семантика. – С. 496–530.
 16. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.
- #### ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ
17. Багрянний І. П. Людина біжить над прірвою : [роман] / І. П. Багрянний. – К. : Школа, 2009. – 320 с.
 18. Білик І. І. Меч Арея : [роман] / І. І. Білик ; вст. ст. О. Апанович. – К. : Веселка, 2003. – 360 с.
 19. Гончар О. Т. Людина світу, син Дніпра : Вибрані твори / О. Т. Гончар. – Д. : ВАТ Дніпрокнига, 2001. – Т. 1. – 712 с.
 20. Дзеркало тижня : тижневик. – К. – 2014–2015.
 21. Драч І. Ф. Поеми / І. Ф. Драч ; упоряд., післям. і відом. про поеми А. Ткаченко. – К. : Генеза, 2006. – 510 с.
 22. Загребельний П. А. Диво : [роман] / П. А. Загребельний. – К. : Махаон-Україна, 2001. – 575 с.
 23. Шкляр В. М. Ключ : [роман] / В. М. Шкляр. – Львів : Кальварія, 2003. – 208 с.